

Interreg - IPA CBC Bulgaria - Turkey

PARTNERSHIP

EUROPEAN UNION

ПРОЕКТ СВО05.2.23.004 "СОЗОПОЛ И ОДРИН - ОБЕДИНЕНИ ЗА КУЛТУРА И ТУРИЗЪМ"

PROJECTS WITHOUT BORDERS

www.ipacbc-bgtr.eu

Проектът е съфинансиран от Европейския съюз чрез Програма Interreg IPA CBC България - Турция 2014 - 2020

ГОЛЕМИЯТ СВЯТ НА МАЛКИТЕ СИМВОЛИ

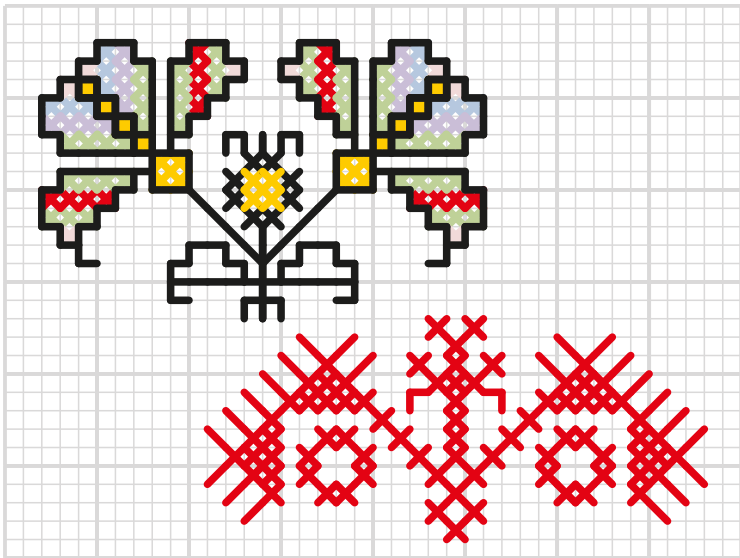
В хода на дългото си историческо формиране човешките същества са създали цивилизационни начини да общуват помежду си. Общозвестна истина е, че езикът е основното средство за общуване. Но езикът не е само говорим. Човешката култура познава и неговорими езици. Това са езиците на жестовете, на цветята, на цветовете и т.н. Всички тези неговорими езици се опират на една основна културна система – системата на символите.

Какво е символът? – Думата *σύμβολα* е от старогръцки произход и означава, буквално преведено, *свързвам заедно*. Ще рече – символът представлява връзка между някакъв материален обект (вещ, изображение, жест, цвете, цвят) и някаква човешка идея за това – с какво се асоциира даденият обект. Само че в различните човешки култури едни и същи обекти могат да се свързват с различна символика. Затова всеки народ си създава своя система от символи, които изпълват неговата култура, които са характерни само за него и които изразяват неговото отношение към света.

Настоящото четиво е предназначено за широк кръг от хора, които се интересуват от културните символи във фолклора и обредността на човешките общности, населяващи Южното българско Черноморие и Източва Странджа. Тези общности са се заселили в Созопол и край морето в различни исторически периоди, комуникирали са помежду си, женили са се и са създавали деца, на които са предавали своите представи и ценности и по този начин са създали една уникална културна система, която си заслужава да бъде запазена, макар в нашето съвремие част от нейните символи да са останали заключени само за витрините на музеите. Но тази система от символи може да бъде съживена и актуализирана и затова е важно да бъде възкресен и смисълът, който нашите предци са влагали в тези символни изображения.

В рамките на проект СВ005.2.23.004 „Созопол и Одрин – обединени за култура и туризъм“ бяха проучени голям брой предмети от традиционната култура на населението от този край: празнични облекла и украшения, обредни предмети, вещи и тъкани от бита, етнокулинарни емблеми и т.н. От тях бяха избрани десет най-интересни и характерни, които според работещите по проекта са най-представителни, защото най-ярко изразяват културните идеи на местните хора и представите им за естетика и символика.

Символ 1: „Дървото на живота“

Символ 1: „Дървото на живота“

Дървото на живота е „подвластно“ на священото число 3. То се представя като тригелно (състоящо се от три части) – и по вертикала, и по хоризонтала. По вертикала най-горната част – листата, цветовете и плодовете символизират рая, където няма смърт и нещастие, където има вечен живот и цъфтеж и тази част съответства на младостта. Средният дял – клоните и ствола символизират света на хората, а също зрелостта и този дял е знак за здравина и солидност, каквито са хората в своя житейски апогей. Третият, най-ниският дял – корените, означават здравата връзка със земята и старостта, която е уморена, но и подхранва с мъдрост младите поколения.

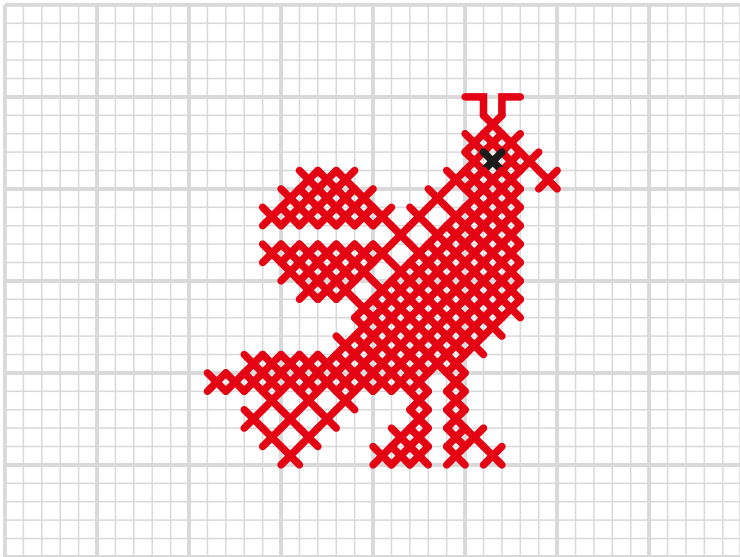
По хоризонтала дървото на живота също е свързано с идеята за растеж и множение. То олицетворява семейството – женското и мъжкото начало, които се съчетават в брак, за да родят третото – новото поколение.

Цялата тази сложна символика се проектира в традиционните носии и вещи. Пазвите на долните ризи и на жените, и на мъжете, краищата на ръкавите около китките, както и полите много често се бродират с флорални мотиви: само цветя, клончета с листенца, цветни пъпки и цветчета, като много често тези клончета са тригелни.

Такъв един символ виждаме избродиран върху сватбена женска риза от загорска носия, съхранена в ритуалната зала на град Созопол, а също и върху ръкавите на празнична долна риза от село Черноморец в Етнографския музей на града.

Трябва да се обърне внимание и на цветовата гама на стилизираната бродерия: в загорската носия цветята са изпълнени със златисто-сребристо ламе с дискретен червен контур, а в носията от Черноморец – в червено. Това е най-гревният предпазен цвят в човешката култура. Асоциира се с живота (цвета на кръвта), със здравето и силата. Затова е и най-често срещаният цвят, използван за украса на носиите. А златото и среброто – единствените метали, които не корозират, са символ на богатството и вечността. Многократното повторение на този символ имал функциите на продуцираща магия – да осигури здраве, дълголетие, много деца и пребъдване.

Символ 2: "Птицата на щастието"

Символ 2: "Птицата на щастието"

Образът на птицата е един от най-широко разпространените в митологията и фолклора на всички народи по света. Населението на нашето Черноморско крайбрежие също не прави изключение, като свързва изображенията на птици с позитивни пожелания и послания.

Птицата символизира небесата, горната третина на Дървото на живота – рая и изображенията ѝ „заместват“ цветята и плодовете като райски символи. Затова много често в най-горната част на църковните двери в източното православие се изобразяват дърворезби на птици. В този смисъл птицата олицетворява и спасението.

В българските народни песни много често се среща мотивът „говоряща птица съветва“, като съветите най-често са отправени към млади хора: ергени, моми или млади невести.

Най-често изобразяваните птици в пластичната и бродерийната българска традиция са гълъбът и петелът. И двете птици са смислово свързани с любовта и брака. Гълъбът се смята за символ на предбрачното харесване и ухаждане. В една песен от Източна Странджа се пее:

*Кацнали са два гълъба
на момини равни двори.*

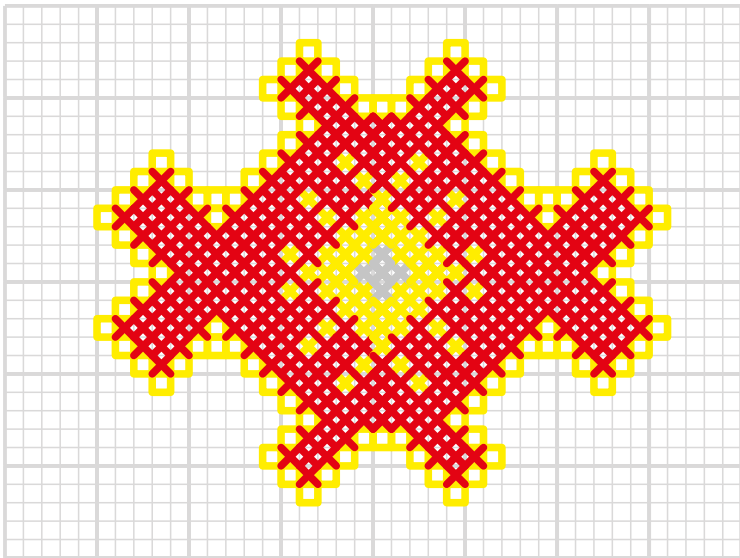
*То не били два гълъба,
ами били два слюбника (сватовника – б.м.).*

От двете страни на обредните хлябове, които се подготвят за деня на сватбата се поставят най-често гълъбче или гугутка. Двойката птички символизира новото семейство.

Много често двойка птички бива избродирана или изтъкана и върху сватбените кърпи, които намятали върху дяското рамо на младоженеца и девера в българската традиционна сватба.

Петелът пък е типично „мъжки“ символ. Той олицетворява мъжествеността, сексуалната и продуктивната мощ на мъжете. Затова много често в българското традиционно везмо пазвите и ръкавите на ризите на младите мъже биват украсявани със стилизирани бродирани петлета.

Символ 3: „Честният кръст“

Символ 3: „Честният кръст“

Повечето хора мислят, че кръстът олицетворява християнството, но всъщност трябва да се каже, че като изображение, той се появява много преди Христовото пришествие. Векове преди това в Далечния Изток се срещат изображения на кръст, вписан в кръг, който олицетворявал света с неговите четири посоки: *горе – долу – ляво – дясно* или *изток – запад – север – юг*, а също и кръст с пречупени краища – символ на „колелата на слънчевата колесница“.

Кръстът е също така дъвен знак за противопоставянето, но и сливането на фундаменталните противоречия живот – смърт, материя – дух, мъжко – женско. Вертикалното рамо на кръста символизира небето, духа и мъжкото начало, защото е устремено към висините, наредето е устремен и човешкия дух. А хоризонталата му олицетворява земята, материята и женското начало, защото в представите на дъвните хора земята е „легнала“ хоризонтално, тя е „жена“ и материална. Сливането на мъжкото и женското начало винаги във фолклорната традиция се асоциира с раждане и плодородие. Затова много често при пластични и плоски изображения у нас се срещат т. нар. *разцъфнали* и флорални кръстове. При „разцъфналите“ кръстове краищата им са раздвоени или разтроени и напомнят извити филизи или клончета. А флоралните кръстове напомнят стилизирани цветчета с четири листенца, разположени накръст. И двата варианта са заклинание за плодородие.

Естествено кръстът се отъждествява най-вече с Божия Син и неговата саможертва, макар че до 7 в. сл. Хр. изповядващите християнството не са го използвали като символ, а са изразявали своята принадлежност към вярата чрез изображения на риба и агнец. Едва след този период започва широкото използване на кръста като предпазен, свещен знак на христовата саможертва. Населението на българското Черноморско крайбрежие изповядва основно източното православие, ето защо появата на кръста в най-различни варианти в тъканите, плетивата, бродериите и плетачните техники от типа „мильо“ и в бялата бродерия намират много широко приложение.

Символ 4: „Паун-перото на младостта“

Символ 4: „Паун-перото на младостта“

Във фолклорната култура често се срещат стилизирани изображения на пауни, паунови опашки или паунови пера. Естетизацията на тези изображения е лесно обяснима – паунът е една от най-красивите птици в животинското царство на Евразия. Неговите изображения и стилизация са заредени и с дълбока символика.

На първо място, зрелищната външност на пауна го превръща в олицетворение на неувяхващата красота и младост. Затова много често в българската фолклорна традиция момите-лазарки украсяват главите си с паунови пера. А в една лазарска песен се пее:

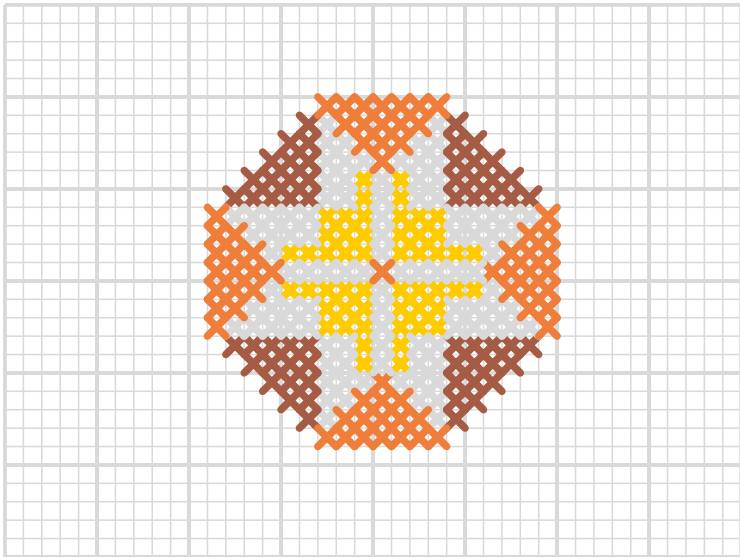
*Росица роси, росица роси,
ти рой-рой, Ройне ле, ти руса коса.
Тревица никне, тревица никне.
Пауни пасат, пауни пасат.
Пера си ронят, пера си ронят.
Моми ги сбират, моми ги сбират,
глави си кичат, глави си кичат.*

Нещо повече, окичването с паунови пера на момите и младите невестки, както и изобразяването на птицата или на нейната опашка, има и функции на предпазен амулет. Тъй като особените орнаменти по опашката на пауна наподобяват широко отворени очи, се вярва, че тя символизира вечното бодърстване и че изображението бдително пази от уроци и лоши очи своя притежател.

Паунът се счита и за дълбоко свързан с християнството. Много често в раннохристиянски мозайки и рисунки в българските манастири може да се види един повтарящ се изобразителен тип: животоприемния източник (изворът на живата вода на вратата) във вид на чаша или фонтан, от двете страни на които пият пауни. В тези устойчиви изображения паунът е символ на силната вяра, на благочестието и безсмъртието.

По всички тези причини в българската фолклорна култура стилизираните изображения на пауни, паунови пера или паунови опашки са често интерпретирани най-вече в бижута: пафти, токи на колани, обеци, гривни, гергани и т.н.

Символ 5: „Под щастлива звезда“

Символ 5: „Под щастлива звезда“

Звездата е любимо изображение в битовата традиция на балканските народи. Най-често тя се представя като шестолъчна или осемлъчна, с което въплъщава идеята за космическа хармония и вечност, поради симетричността си. В тази традиция почти не се срещат изображения на петолъчни звезди.

В представите на хората тя символизира верността и надеждата, тъй като сочи пътя на заблудените в мрака, оттук и изразът пътеводна звезда. Затова именно Витлеемската звезда „обещала“ на човечеството раждането на Спасителя и надежда за ново възкресение на доброто. В същото време изображението на звезди е заклинание за щастие, затова за някои хора казват, че са *родени под щастлива звезда*.

В християнската иконография звездата означава също така чистота и непорочност. Затова понякога ангелите биват изобразявани обкръжени от звезди, а Богородица – с корона от звезди, най-често дванадесет на брой, олицетворяващи дванайсетте апостоли.

В българския фолклор красивите млади жени се асоциират със звезди. Съществува песенен сюжет, според който звездата Зорница е сестра на Слънцето. В нея се влюбва земен момък и прави облог със Слънцето да се надпреварват с кон. Ако Слънцето е по-бързо – ще вземе любимия кон на юнака, а ако юнакът го надбяга – ще вземе за жена Зорницата. Във финала на песента юнакът успява да надпревари слънцето и получава за съпруга звездата Зорница.

Именно поради своята сложна и положителна символика астралните (звездовидни) изображения много често биват избродирани, втъкавани или интерпретирани в плетива тип „мильо“ или в бяла бродерия.

Символ 6: „Да се пръсне лошо око!“

Символ 6: „Да се пръсне лошо око!“

Едно от най-разпространените поверия в Средиземноморието е представата за т.нар. „лошо око“ или „лоши очи“. Вярва се, че има хора, които са способни чрез погледа си да излъчват лоши енергии, които навреждат или разболяват човека, който са погледнали.

Още от най-древни времена хората са се опитвали да предотвратят негативните последици от „злите очи“ чрез използване на различни предмети, думи или знаци с предпазващи функции. Смята се дори, че „прадедите“ на съвременните бижута са били именно такива предмети.

Специално в българската фолклорна култура много широко разпространение имат няколко типа украси, които имат и предпазващо значение: монети, висулки и бижута, пришивани към части от дрехата или нанизвани и носени като гердани, обеци, гривни, прочелници (висулки върху челото), нагръдници и т.н. За металните амулети се е вярвало, че самият звън пропъжда злите сили.

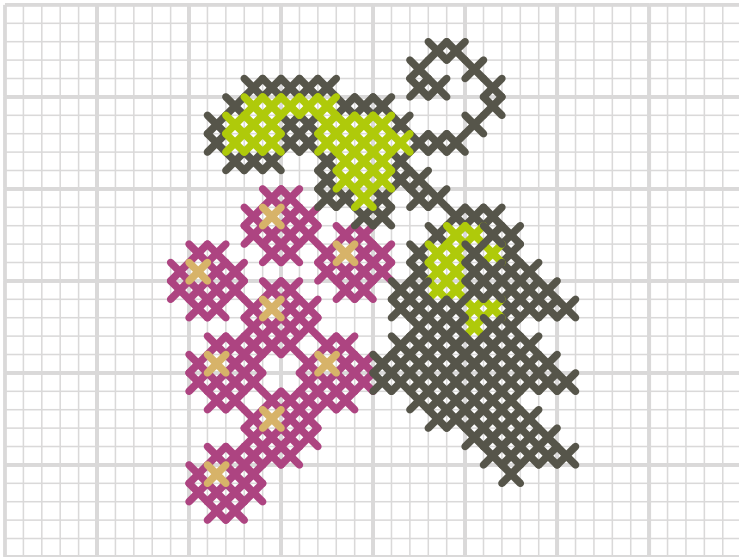
Като превантивна мярка срещу лоши очи се използвали и различни по големина и цвят манисти – нанизани на връвчица или пришити към дрехата и оформящи фигури. С тях жените украсявали полите на сукманите си, ръкавите на празничните си ризи, краищата на забрагките си или т.нар. *тетерици* – дълги висулки, които се закачали за забрагката пред ушите и се спускали до гърдите.

От овча вълна се изработвали всевъзможни висулки, пискюли, топчета, ресни, пресукани гайтани в ярки цветове, най-често в червено, вишнево, оранжево и жълто – багри, символизиращи слънчевата светлина и огъня, а също и в синьо – цвят с предпазващи функции, заимстван от исляма. Те се пришивали към връхните дрехи: елеци и жакети или се оформяли като фестон в краищата на ръкавите или полите на жените.

Вълнените тъкани били по-здрави и по-топли от памучните или ленените. Затова вълната била скъп и престижен материал, символизиращ изобилието, богатството и здравето. Именно затова била предпочитана и за изработването на малки детайли, които да служат като амулети за предпазване.

Съществувал и обичай да се „дублира“ превантивната функция на амулета със словесна магия. Докато предметът се пришивал към дрехата или се прикачал като украшение, човекът, който шие или ще го носи, трябвало да каже: „Да се пръсне лошо око!“. Вярвало се, че по този начин се подсилва предпазвателната му функция.

Символ 7: „Вила се лоза винена“

Символ 7: „Вила се лоза винена“

Лозовите листа, лозини или гроздове имат изключително сложна символика.

Смята се, че още древните траки по нашите земи създали култа към бог Дионис, едно от свещените растения на който била именно лозата. Дионис е бог на виното, младостта, веселието и безсмъртието. Виното било продукт на гроздето, който по сложен начин символизира безсмъртието, защото изстисканият от гроздето сок не вкисвал (не „умирал“), а се превръщал в прекрасна напитка, която дарява веселие и усещане за младост и свобода.

Именно поради свързването им с безсмъртието, по-късно лозата и гроздето станали и едни от символите на Христос: „Аз съм лозата, а вие сте пръчките“ подчертавайки, че вярата в него ще захрани вярващите, както сокът на лозата захранва пръчките и ги подтиква да дават плод. А червеното вино символизиращо кръвта на Божия син: „Пийте от това вино – то е моята кръв“.

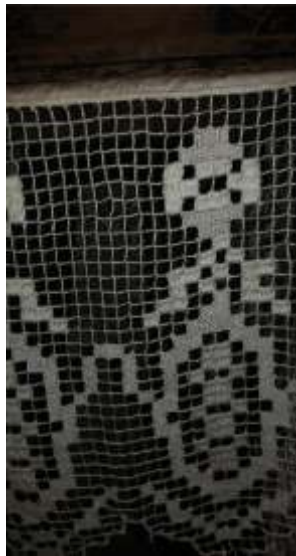
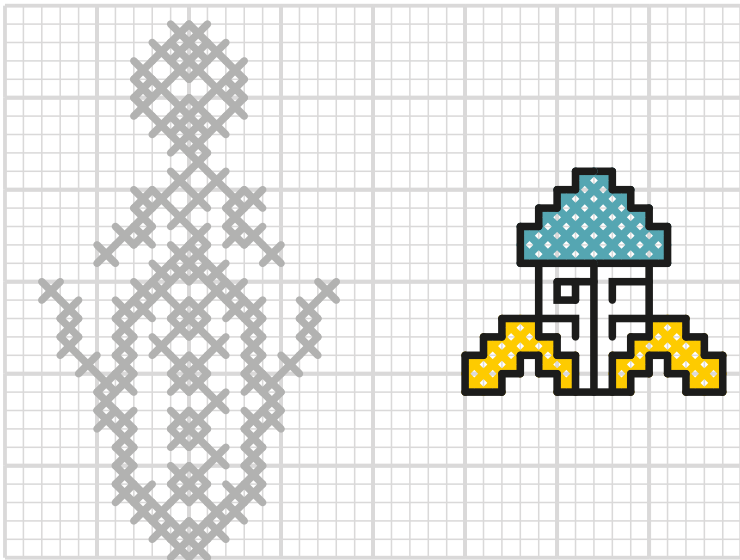
В същото време гроздето, раждащо се изобилно от клоните на лозата, олицетворява женското раждащо начало и „предаването на кръвта“ по майчина линия. Затова много често в християнската живопис Богородица бива изобразявана с Младенеца на коленете, държаща в едната си ръка грозд.

Като женски символ функционира не само гроздето, но и самата лоза. Нейните ластари се нуждаят от здрава опора, около която да се прикрепят, за да растат и плодят. Това поражда символа на лозата като знак на женската семейна: както лозата се увива около по-силно от нея дърво, така жената се уповава на съпруга си. Увиващата се жена-лоза е възпята в много традиционни песни. В Източна Странджа при приготвянето на сватбените краваи приятелките на невестата пеят:

*Я вий се, вий се, ти бял краваю,
като лоза окол дървото,
като мома окол момчето...*

Поради тази сложна и витална символика, в българската традиционна бродерия много често могат да се открият включени стилизирани изображения на гроздове, лозови листа или лозини.

Символ 8: „Ръка за ръка до край“

Символ 8: „Ръка за ръка до край“

Този символ е лесен за разгадаване и толкова универсален, че няма народ, който да не го използва като знак за единение, приятелство и доверие.

Ръкостискането е един от най-древните миролюбиви жестове. Да покажеш празната си десница първоначално означавало да демонстрираш, че не носиш оръжие, т.е., че имаш добри намерения.

Древните финикийци смятали бракосъчетанието за легитимно, когато двамата младоженци докоснали палците на ръцете си и жрецьт ги свържел с волска жила. В древноримската сватба бащата вземал лявата ръка на дъщеря си и я слагал в десницата на жениха, а тя изричала: „Където ти, Гай, там и аз, Гая“. В християнското венчание младоженецът трябва да улови с дясната си ръка дясната ръка на булката, застанал от дясната ѝ страна и така уловени да приемат тайнството на брака.

В някои краища на България, улавянето за ръка се смятало за толкова интимен акт, че било достатъчно ерген да хване публично за ръката желаната мома и тя се смятала за „хваната“. Загължително трябвало да се омъжи за него. Също така по българските земи при изграенето на хоро стриктно се спазвало правилото ръка за ръка да се хващат само близки хора: съпрузи, годеници, братя и сестри. Не било допустимо жена да се улови за ръка с чужд за нея мъж – в такъв случай те хващали краищата на кърпа.

Хорото е уникален танц, демонстриращ дружното веселие и празничното сближаване. Това е танц, характерен само за южните славяни, който не се среща никъде другаде по света. Той бил дотолкова впечатляващ за чужденците, видели го по нашите земи, че е описан като екзотичен факт в техните пътни дневници. През 60-те години на 16 век пътешественика Якоб Бетцег записва: „когато изграят, българите се хващат много хора един друг за ръце като кръг и изграят встрани“.

Поради всичко това често в българските бродерии, тъкани и плетива са включени стилизирани изображения на хора, уловени за ръка или стоящи един до друг, докосвайки пръстите си – символ на човешкото общуване и близост.

Символ 9: „Свещената геометрия“

Във всички култури геометричните фигури символизируют различни космически и житейски същности. Още в древността Платон и Плутарх определяли геометрията като „божествена наука, която кара хората да се обърнат към мъдрата Вечна Природа“. Всяка геометрична форма имала свое свещено символно значение.

Идеалният кръг е символ на безкрайността и на целостта на Вселената. Той е най-често срещания символ в българската традиционна култура. Кръгло било всичко, което „произвеждала“ Природата – Майка. Затова кръгли били обредните хлябове, пити, краваи, колаци. Преди да се засели ново селище, двама братя близнака от залез до първи петли заорават идеален кръг, в който започват градежът.

У нас кръгът е смятан и за знак на Слънцето. Преди да влязат да играят в огъня, нестинарите оформили жарта като идеален кръг, който смятали за земно огледално отражение на небесното Слънце. В Странджа съществува специална бродерия по полите на женските сукмани: големи червени кръгове от вълна. Наричали това везмо „огнените търкалаци“.

Символ 9: „Свещената геометрия“

Триъгълникът също е с богата символика. От дълбока древност той олицетворява човешкото начало. Обърнат с върха нагоре е знак за мъжкото начало, устремено към небето и слънцето. А с върха надолу олицетворява женското начало и Луната. Вписани един в друг, оформят шестоъгълната „Звезда на Давид“, олицетворяваща единството на мъжкото и женското, а също и мъдростта.

В българската традиция трите страни на триъгълника били въплъщение на свещеното число три. Магичните гуми се повтаряли по три пъти, в народните приказки трима са братя, три са и сестрите, а изпитанията на юнаците са винаги три на брой. В православие триъгълникът символизира Светата Троица. Тя бива изобразявана като триъгълник, изпълнен със златно сияние и летящ гълъб (Светия дух) или като триъгълник с всевиждащото око на Бог Отец в средата.

Квадратът още в най-древните представи символизира земята с нейните четири посоки и бил знак на хармонията и стабилността.

Квадратът в българската традиционна култура също олицетворява съвършенството и е една от мисловните проекции на кръста. Ромбът е вариация на квадрата и бива осмислян като зооморфен символ. Моделът на престилките, тъкани на ромбове, в някои части на страната ни се нарича „Биволско око“.

Особено интересни са символните значения на линиите. Успоредните линии са символ на хармония и щастие. Във фолклора те често се осмисляли като цветните линии на дъгата, наричана зуна или зунца. В Странджа женските пояси, с разноцветни тънки райета бивали наричани „зунца“.

Вълнообразните линии символизиралименящите се цикли на природата и подобно на нея, те се осмисляла като женски символ. Затова лазарките виели хорото си лъкатушно за плодородие и белегет.

Тази богата геометрична символика включва изображения на различни геометрични фигури в избродирани, изплетени на ръка или изтъкани вещи, чрез които традиционната естетика и мъдрост се сливали в единство.

Символ 10: „Сладките снежинки“

Созопол е прочут с един уникален сладкиш, който не се приготвя никъде другаде по нашите земи – прословутите созополски дамги.

Историята на дамгите е много интересна. Думата е турска и означава белег, печат. За създаването на рецептата им претендират местните автохтонни гърци. А днес за кулинарни специалисти по дамгите се смятат всички местни жени с интерес към изтънчената кулинария.

Дамгите са много изящни и вкусни пържени сладкиши с форма на снежинки или розета, някога приготвяни само за сватба. Местните възрастни твърдят, че в Созопол „сватба без дамги не ставала“.

В традиционната култура сладкият вкус се свързва със сватбата, с любовното сливане на двамата младоженци. За смисловия паралел между познаването на любовта и яденето на сладко в българския фолклор дори съществува една хумористична песен за бабата, която дочула, че ергените ще се женят за баби и тръгнала да си търси

Символ 10: „Сладките снежинки“

момък-ухажор. На възклицанието на младежа, че е беззъба (щърбава), бабата отговорила:

*- Щърбава съм, либеле,
много съм шекер изяла.*

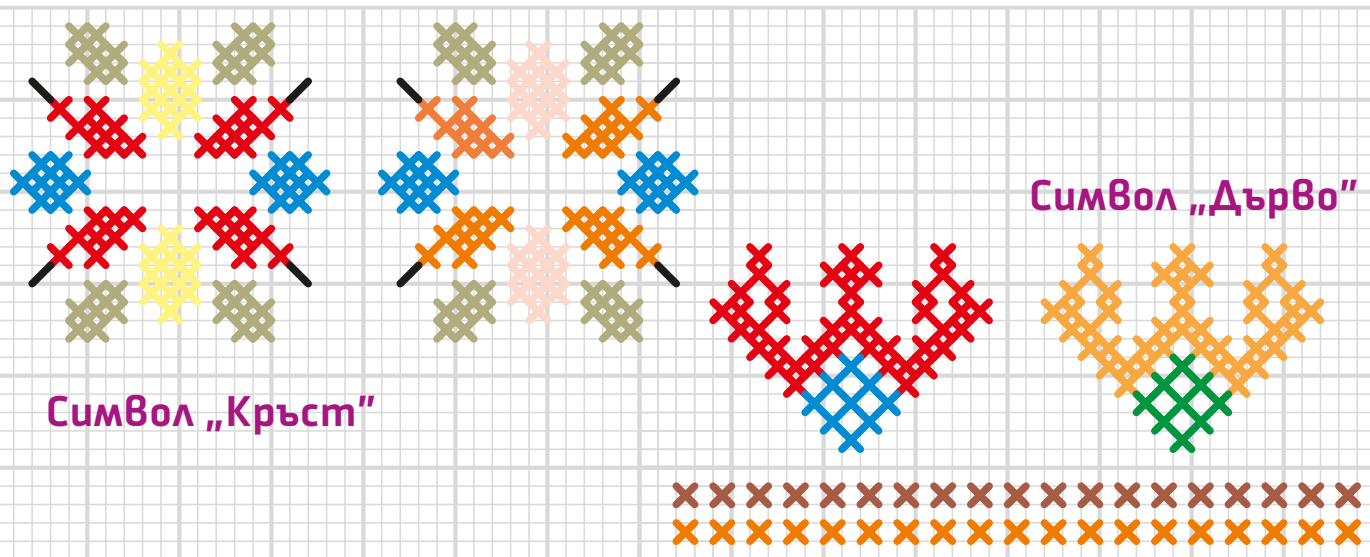
Розетата като форма и конструкция в европейската култура се свързва с женското начало и любовта. На езика на цветовете бялата роза е символ на тайната любов, а червената на пламенната любов. Една от най-известните статуи на Афродита „Афродита Урания в градините“ я представя с роза в лявата ръка. По-късно християните започнали да свързват розата с Богородица и затова един от най-красивите иконописи на Божията майка е „Богородица неувяхваща роза“, при който тя е изобразявана без младенеца, държаща пред гърдите си излъчваща сияние роза.

Впрочем „женската символика“ на металическата форма-розета, с която се изработват дамгите, се потвърждава от това, че тя била скъпа принадлежност в семейството и се предавала от майка на дъщеря.

Нека поясним и символът на самото название Дамга (белег, печат). Сред песните, които се пеели на празника на Свети Йоан в Созопол, когато в началото на лятото всяка девойка гадаела за бъдещия си брачен късмет, има една много важна. В нея младежът заявява на възлюбената си, че ще постави печат на белия ѝ чорап, та където и да ходи – да не го забравя. Символично печатът означава, че девойката е вече набелязана и избрана. Един уж обикновен сладкиш, една не толкова сложна рецепта, а колко много уникална символика има събрана в тази мъничка сладка розета!

03'2021

*Автор на текста:
проф. доктор на историческите науки
Диана Рагойнова*

Символ „Кръст“

Символ „Дърво“

Interreg - IPA CBC
Bulgaria - Turkey

EUROPEAN UNION

PARTNERSHIP

EUROPEAN UNION

ПРОЕКТ СВО05.2.23.004 "СОЗОПОЛ И ОДРИН - ОБЕДИНЕНИ ЗА КУЛТУРА И ТУРИЗЪМ"

Съдържанието на този материал е отговорност
единствено на ОКИ "Музеен център" и не отразява гледната точка
на Европейския съюз или Управляващия орган на Програмата